

Kuruluş Devri Osmanlı “Fakı” Zümresinin Tipik Bir Öncüsü: Tursun Fakı*

A Typical Leader of the Ottoman “Fakı” Group: Tursun Fakı

*Mehmet Gel***

Özet:

Bu çalışmada, Osman Gâzî döneminde (1281-1324) yaşadığı rivayet edilen Tursun Fakı'nın menşei ve kimliği kaynak kritiği yöntemiyle ele alınmaktadır. Çalışmanın ana tezi, Tursun Fakı'nın “bilâd-ı Karaman” kökenli olduğuna yönelik rivayetin eleştirilebilir olduğu, onun asıl olarak Osman Gâzî'nin çevresinde bulunan imamlık yapma niteliklerine sahip “fakı”ların önde geleni olduğu ve bu yönüyle de kendisine XV. yüzyıl kroniklerinde Osmanlıların bağımsızlıklarını simgeleyen ilk hutbeleri okuma (hatiplik) ve kadılık yapma rollerinin atfedildiğidir.

Anahtar Kelimeler: Tursun Fakı, Kimlik, Şeyh Edebalı, Osman Gâzî, Kuruluş

Abstract:

This study will examine the origin and identity of Tursun Fakı, who is said to have lived during the Osman Gazi era (1281-1324), using the source critique method. The main claim of this paper is that the account about Tursun Fakı being of “Karaman Province” origin is debatable and that he was actually the leader of the “Fakıs”, possessing the traits of imamate in Osman Gazi's circle. Due to this aspect, the position of preaching the first sermons and being a kadi (Muslim judge), which symbolize the Ottoman independence, have been attributed to him in fifteenth century chronicles (annals).

Key Words: Tursun Fakı, Identity, Sheik Edebalı, Osman Gazi, Establishment

* Bu çalışma, Prof. Dr. Reşat Genç'in danışmanlığında hazırladığımız “Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Fakihler ve Tursun Fakih” (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara 2004) adlı yüksek lisans tezinde yer alan bir bahsin gözden geçirilmiş hâlidir.

** Dr; E-mail: mehgel@gmail.com.

Giriş:

Bilindiği gibi Osmanlılar'ın Kuzey Batı Anadolu'da bir "uç" beyliği olarak teşekkül ettiği esnada beyliğin toplumsal dokusunu oluşturan unsurlardan biri de fakılar (fakihler) idi¹. Karakteristik özellikleri imamlık, hatiplik veya kısmen kadılık gibi daha ziyade dinsel ve kazâî görevleri üstlenebilme olan bu zümrenin tipik ve en meşhur temsilcisi ise Tursun Fakî² olarak gösterilebilir. Zira o, Osmanlı Beyliği'nin müessisi Osman Gâzî'nin çevresinde bulunan az sayıdaki "fakî"dan biri olup, rivayete göre Osman Gâzî adına ilk "istiklal" hutbesini okuyan kişi olarak ön plana çıkar.

İşte Tursun Fakî, bu özelliği ve bilhassa kendisine atfedilen "Gazâvâtnâme"ler³ münasebetiyle bir çok yazıya konu olmuştur. Bu yazıların bir kısmı onun tarihî kimliği ve rolü üzerine, bir kısmı da edebî kimliği üzerine odaklanır. Onun tarihî kimliği üzerine odaklanan ilk yazar olan Süheyl Ünver, 1950'de yayımladığı "Osmanlıların İlk İstiklal Hutbesini Okuyan Dursun Fakih"

¹ Bu hususa ilişkin bazı değerlendirmeler için bkz. Fuad Köprülü, "Anadolu'da İslamiyet", *Anadolu'da İslamiyet* içinde, Yay.haz. Mehmet Kanar, 2. baskı, İnsan Yay., İstanbul 2000, s. 63-64; Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of The Ottoman State*, University of California Press, Berkeley/Los Angeles/ London 1995, s. 135 (Bu eserin Türkçe çevirisi için bkz: Cemal Kafadar, *İki Cihan Âresinde: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Çev.Ceren Çıkmış, Yay.haz.Mehmet Öz, Birleşik Yay., Ankara 2010, s. 169-170,199); Ahmet Yaşar Ocak, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Ahilik ve Şeyh Edebalı: Problematik Açından Bir Sorgulama", *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1999, s. 242; Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı*, c.1, Ed. G.Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 56; Mehmet Öz, "Tarihî ve Sosyolojik Açından Osmanlı Beyliği", *Beylikten Cihan Devletine, Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları VII*, Ankara 2000, s. 149; Yunus Koç, "Osmanlı Beyliği'nin Teşekkülü", *Beylikten Cihan Devletine, Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları VII*, Ankara 2000, s. 36-43; Sezai Sevim, "Osman Gâzî'nin İrtibatlı Olduğu Düşünörlere Dair", *Osmanlı*, c.7, Ed. G.Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 44-48; Raif Kaplanoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Avrasya Etnografya Vakfı Yay., İstanbul 2000, s. 152-153.

² Tursun Fakî'nin unvanı *Şakâyıkü'n-Nu'mânîyye* gibi bazı kaynaklarda kavramın asıl hâli olan "fakih" biçiminde yazılmış olmakla birlikte, kimliği ve mensubu bulunduğu zümre açısından onun tarihsel tavsifini *Aşıkpaşazâde Tarihi*'nde (Aşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osman, Osmanlı Tarihleri I* içinde, Nşr. Atsız, Türkiye Yay., İstanbul 1949, s. 103, 235) ve *Oruç Beğ Tarihi*'nde (*Oruç Beğ Tarihi*, Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul 2008, s. 13) kullanıldığı şekliyle "fakî" unvanı daha iyi yansıtır.

³ Murteza Bedir, edebiyatçıların Tursun Fakî'ya atfettikleri Gazâvâtnâmeler'in gerçekte ona ait olmayabileceğini iddia eder. Bu hususta bkz. Murteza Bedir, "Osmanlı Tarihinin Kuruluşu Aşamasında Fakihler ve Roller: XIV. Yüzyıl İznik ve Öncesine Ait Bir Araştırma", *Uluslararası İznik Sempozyumu 2005*, Yay. haz. Ali Erbaş vd., İznik Belediyesi Kültür Yay., İstanbul 2005, s. 305; aynı yazar, "Osmanlı Tarihinin Kuruluş Asrında (1389'a kadar) İlmiye'ye Dair Bir Araştırma: İlk Fakihler", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 1, 2006, s. 30.

adlı makalesinde Tursun Fakı hakkında Osmanlı kroniklerinde ve *Şakâyiye-i Nu'mâniyye*'de bulunan rivayetleri nakleder ve Tursun Fakı'nın türbesi üzerinde durur⁴. Ünver'den sonra ise, genelde onun yazdıklarına paralel bir şekilde Safa Öcal⁵, Ahmet Vehbi Ecer⁶ ve İsmail Ali Sarar⁷ konuya ilişkin birer makale yazmışlardır. Ayrıca, Şehâbetin Tekindağ⁸, Hasan Aksoy⁹, Franz Babinger¹⁰ ve Colin İmber çeşitli ansiklopedilere birer “Tursun Fakih” maddesi yazmışlardır¹¹. Tüm bu çalışmalar içerisinde İmber'in kaleme aldığı madde, yazarının Tursun Fakı hakkındaki bazı rivayetlere eleştirel yaklaşımı nedeniyle diğerlerinden ayrılmakta ve dikkat çekmektedir. Tursun Fakı'nın edebî kimliği üzerine ise, Saadettin Buluç'un 1963 yılında X. Türk Dil Kurultayı'nda sunduğu “Dursun Fakih Gazavatnamesi” adlı tebliğ¹² ile başlayan çalışmalar, Hatice Şahin¹³, Mustafa Özyurt¹⁴, Numan Külekçi¹⁵, Şeref Boyraz¹⁶, Mehmet Gümüşkılıç¹⁷,

⁴ A.Süheyl Ünver, “Osmanlıların İlk İstiklal Hutbesini Okuyan Dursun Fakih”, *Tarih Dünyası*, c.II/10, 1950, s. 495-497.

⁵ Safa Öcal, “Dursun Fakih”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, c.2/8, 1980, s. 117-130.

⁶ Ahmet Vehbi Ecer, “Osmanlı Devleti'nin İstiklal Hutbesini Okuyan Devlet Adamı Dursun Fakih”, *Osmanlı*, c.1, Ed. G.Eren, Ankara 1999, s. 181-189.

⁷ İsmail Ali Sarar, “Bilgin-Şair Dursun Fakih, İlk Osmanlı Hutbesinin Eskişehir Karacaşehir Camii'nde Okunması-İlk Bayram Hutbesinin Eskişehir'de Okunması ve Gazavat-nâmesi”, *VIII.Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri*, Eskişehir 2000, s. 222-226.

⁸ Şehâbetin Tekindağ, “Tursun Fakih”, *İA*, c.12/2, Eskişehir 1997, s. 123.

⁹ Hasan Aksoy, “Dursun Fakih”, *DİA*, c.10, İstanbul 1994, s. 7-8.

¹⁰ Franz Babinger, “Tursun Fakih”, *Encyclopaedia of Islam*, c.VIII, Brill-Leiden 1987, s. 974.

¹¹ Colin İmber, “Tursun Fakih”, *Encyclopaedia of Islam*, c.X, (new edition), Leiden-Brill 2000, s. 738.

¹² Saadettin Buluç, “Dursun Fakih Gazavatnâmesi”, *X.Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, Ankara 1964, s. 11-12.

¹³ Hatice Şahin, *Tursun Fakih, Gazavatname* (Dil Özellikleri, Metin, Sözlük), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1989; Hatice Şahin, “Tursun Fakih'in Gazâvatnâmesi”, *Osman Nedim Tuna Armağanı*, Malatya 1989, s. 157-158. Şahin, bu hususta sonradan bir de İngilizce makale yazmıştır: Bkz. Hatice Şahin, “Tursun Fakih and His Gazavat-name”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 8, Sayı 12, 2007/1, s. 121-132.

¹⁴ Mustafa Özyurt, *Dursun Fakih ve Gazavatnâmesi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

¹⁵ Tursun Fakih, *Gazavat-ı Resulüallah*, Haz. Numan Külekçi, Toker Yay., İstanbul 2002. Hayati Develi, Numan Külekçi'nin bu çalışması üzerine bir eleştiri yazısı kaleme almıştır: Bkz. Hayati Develi, “Tursun Fakih'in Gazavatnâmesinin Yayımı Üzerine” *Türklük Bilgisi Araştırmaları (TÜBA)*, c.27/II, 2003, s. 33-39.

¹⁶ Şeref Boyraz, “Dursun Fakih'in 'Umman Cengi' Mesnevisinin Yeni Bir Nüshası: Cumhurnâme”, *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, 2, Sivas 2003, s. 215-274.

¹⁷ Mehmet Gümüşkılıç, “Tursun Fakih'in Yeni Bir Eseri”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları (TÜBA)*, c.27/II, 2003, s. 177-220.

İsmet Çetin¹⁸ ve Neslihan Yazıcı¹⁹ tarafından altısı makale, üçü yüksek lisans tezi ve ikisi de kitap şeklinde olmak üzere on ayrı çalışmayla devam ettirilmiştir. Esas itibariyle “Gazâvâtnâme”ler üzerine yoğunlaşmakla birlikte, Tursun Fakı’nın tarihî kimliğine de değinen bu çalışmalarda, kaynaklarda bulunan ilgili rivayetlerin kritik edilmediği ve konuyla bağlantılı son tarih araştırmalarının yeterince dikkate alınmadığı görülmektedir. Bunların hâricinde de, aslında münhasıran Tursun Fakı hakkında kaleme alınmış olmamalarına rağmen, ondan da bahsetmeleri nedeniyle kaydedilebilecek başka çalışmalar da vardır; ancak bunlara gerektiği hallerde atıfta bulunulacağı için burada değinilmeyecektir. Bizim bu çalışmamızda ise, Tursun Fakı’ya dâir kaynaklarda yer alan rivayetler eleştirel bir yaklaşımla incelenmeye çalışılacaktır. Böylelikle, Tursun Fakı’nın tarihî kimliği ve rolüne ilişkin daha sağlıklı bir bakış elde edilebileceği düşünülmektedir. Bu düşünce, burada Tursun Fakı’nın menşei ve kimliği meseleleri çerçevesinde gerçekleştirilmeye çalışacaktır.

I. Tursun Fakı’nın Menşei

Konu hakkında bize ilk bilgileri veren *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, Oruç Beg Tarihi, Aşkapaşazâde Tarihi* ve *Neşri Tarihi* gibi XV. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış olan ilk Osmanlı kroniklerinde Tursun Fakı’nın menşeiine dâir herhangi bir kayıt bulunmaz. Fakat XVI. yüzyılın ortalarında (1558 yılı) *Şakâyuku’-Nu’mâniyye fî Ulemâi’-d-Devleti’l-Osmâniyye* adında ulema biyografilerinden mürekkep mühim bir eser yazmış olan Taşköprizâde (ö.1561), bu eserinde Tursun Fakı’nın menşe’ olarak “Bilâd-ı Karamandan” olduğunu belirtir²⁰. Yine her ikisi de XVI. yüzyılda yaşayıp üst düzey ulema biyografilerini kaleme almış olan Mahmud b. Süleyman el-Kefevî (ö.1582) *Ketâibu A’lâmi’l-Ahyâr min Fukahâi Mezhebi’n-Nu’mâni’l-Muhtâr* adlı eserinde²¹, Takiyyüddin b. Abdülkadir et-Temimî (ö.1597) de *Tabakâtu’s-Seniyye fî Terâcimi’l-Hanefiyye* adlı eserinde Tursun

¹⁸ İsmet Çetin, *Tursun Fakih, Hayatı-Edebî Şahsiyeti-Mesnevileri*, İlesam Yay., Ankara 2002. İ.Çetin, bu eseri yayımlamadan önce “Tursun Fakih” hakkında bir de tebliğ sunmuştur: Bkz. İsmet Çetin, “Tursun Fakih, Hayatı ve Eserleri”, *Gazi Üniversitesi I.Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1999, s. 93-98.

¹⁹ Neslihan Yazıcı, *Tursun Fakı’nın Cumbur-nâme Adlı Eserinin Metni ve İncelemesi*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırma Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.

²⁰ Taşköprizâde, *Şakâyuku’-Nu’mâniyye fî Ulemâi’-d-Devleti’l-Osmâniyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, nu.753/1, vr. 1b; Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku’s-Şakâ’ik*, (*Şakâ’ik-i Nu’mâniyye ve Zeyilleri* içinde, c.I), Yay. haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul 1989, s. 21.

²¹ Mahmud b. Süleyman el-Kefevî, *Ketâibu A’lâmi’l-Ahyâr Min Fukahai Mezhebi’n-Nu’mani’l-Muhtâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab, nu.690, vr. 301a.

Fakî'nin “Bilâd-ı Karamandan” olduğunu naklederler²². Öyle anlaşılıyor ki, Temimî ve -verdiği diğer bilgilerden anladığımızı göre- Kefevî bu kayıtlarını, Taşköprizâde'nin *Şakâyık*'ından almak suretiyle aktarırlar. Bu müelliflerle aşağı yukarı aynı dönemde yaşayıp *Tâcü't-Tevârih* adlı eserini yazmış olan Hoca Saadeddin Efendi de Tursun Fakî'nin menşe' itibariyle Karaman'dan olduğunu ifade eder²³. İşte esas itibariyle Taşköprizâde kaynaklı olan Tursun Fakî'nin aslen Karaman beldelerinden olduğu rivayeti, sonraki dönemlerde örneğin her ikisi de XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Şemseddin Sâmî ve Mehmed Süreyyâ gibi müellifler tarafından da aynen tekrarlanır²⁴. Tabiatıyla bu kayıtları esas alan modern araştırmacılar da, Tursun Fakî'nin Karamandan olduğu bilgisini genel olarak kabul ederler²⁵.

Bu tür araştırmacılarından olup *Şakâyık* menşe'li zikredilen rivayeti bir anlamda tevsik denemesinde bulunan İbrahim Hakkı Konyalı ise konuya ilâve bir boyut getirir. Ona göre 1476 ve 1584 tarihli Karaman İli Tahrir Defterleri'nde “Vakf-ı Mescid-i Mahalle-i Tursun Fakih” şeklinde kaydedilmiş olup²⁶ Konya'da hâlen mevcut olan “Dursunoğlu Câmii”, muhtemelen Tursun Fakî'yle alakalı olabilir. Öyle ki Tursun Fakî, Konya'da belki bir mescid yaptırmış olabileceği gibi, oğlu da bu mescide yeni gelirler vakfetmiş olabilir²⁷. İ. H. Konyalı'nın Konya eski Milli Eğitim Müdürlerinden Ferid Uğur'dan naklettiği başka bir rivayete göre de, “Dursunoğlu Câmii”yle bağlantılı olup izi Yıldırım Bayezid devrine kadar sürülebilen bir “Dursun Fakih-i Karamânî Zâviyesi”nden söz edilmektedir²⁸. Konyalı'nın bizzat naklettiği bu rivayet

²² Takiyyüddin b. Abdülkadir et-Temimî, *Tabakâtü's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, nu. 829, vr. 196b (sonradan verilen varak nu. 204b).

²³ Hoca Saadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, c.V, Haz. İ. Parmaksızoğlu, 4. baskı, Kültür Bak. Yay., Ankara 1999, s. 2.

²⁴ Şemseddin Sâmî, *Kamûsu'l-A'lâm*, c.4, İstanbul 1311, s. 3020; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî Yabud Tezâire-i Meşâbir-i Osmâniye*, c.III, Haz. A. Aktan-A. Yuvalı-M. Hülagü, İstanbul 1996, s. 289.

²⁵ Öcal, *a.g.m.*, s. 117-130; Aksoy, *a.g.m.*, s. 7-8; Ecer, *a.g.m.*, s. 186; Gümüşkılıç, *a.g.m.*, s. 178; İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleriyle ve Kitabeleriyle Konya Tarihi*, Konya 1964, s. 133, 345-348.

²⁶ Konyalı, *a.g.e.*, s. 347-348. Bu mescid, 16. yüzyıldan sonraya ait kaynaklarda ise Dursunoğlu Câmii olarak kaydedilmiştir.

²⁷ Konyalı, *a.g.e.*, s. 347-348.

²⁸ Konyalı'nın naklettiğine göre F. Uğur, İbrahim Aczî isminde birinden Aczî'nin bizzat el yazısıyla kopya ettiği *Şikarî Tarihi* adlı eseri alır ve bu eserde Dursunoğlu Camii'yle alakalı bir malumat bulur. Ferid Uğur incelemesi sonucunda görür ki, *Şikarî Tarihi*'nin orijinalinde böyle bir kayıt bulunmamaktadır. Bunun üzerine durumu İbrahim Aczî'den sorar. Aczî, Uğur'a cevap olarak Karaman'dan satın aldığı “el-Muhtar” adlı yazma eserin üzerine 1113/1701 yılında Karaman'da Paşa Medresesi Müderrisi Hacı Musa İbn Süleyman tarafından yazılmış bir derkenarı gösterir. Bu derkenarda yazdığına göre,

hakkında herhangi bir yorum yapmaması dikkat çekmekle birlikte, Yusuf Küçükdağ söz konusu “Dursun Fakih-i Karamânî Zâviyesi”nin Konya’da bulunan şimdiki Dursunoğlu Câmii civarında bulunması gerektiğini, dolayısıyla Osman Gâzî döneminde yaşayan Tursun Fakı’nın âilesinin de Konya’da oturmuş olduğunu ifade eder²⁹. İşte Tursun Fakı’nın menşei ya da aslen nereli olduğuna yönelik kayıtlar ve tespitler görebildiğimiz kadarıyla bunlardan ibarettir. Şu halde bu kaydedilenler çerçevesinde Tursun Fakı’nın menşei hakkında dört hususun öne çıktığı söylenebilir:

a) Tursun Fakı’dan ilk olarak bahseden XV. yüzyıl Osmanlı kroniklerinde onun menşei hakkında herhangi bir kaydın bulunmaması.

b) Esas itibariyle Taşköprizâde ve onu tâkiben de Kefevî, Temimî ve Hoca Saadeddin Efendi gibi XVI. yüzyıl müelliflerinin Tursun Fakı’nın menşeiini “Bilâd-ı Karaman” olarak göstermeleri ve daha sonraki yazarların da bu görüşü benimsemeleri.

c) XV. ve XVI. yüzyıllara ait Karaman İli Tahrir Defterlerinde “Vakf-ı Mescid-i Mahalle-i Tursun Fakih” kaydıyla belirtilen mescidin, bugün Konya’da bulunan Dursunoğlu Câmii’yle ve Tursun Fakı ile alakalı olabileceği.

d) 1701 tarihli bir rivayete göre Karamanoğlu Mehmed Bey döneminde Konya’da varlığı bilinen “Dursun Fakih-i Karamânî Zâviyesi”nin Tursun Fakı ile alakalı olduğu.

Şimdi bu hususları sırasıyla inceleyelim.

a) XV. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınmış olan ilk Osmanlı kroniklerine bakıldığında, Tursun Fakı’nın Osman Gâzî döneminde Karacahisar veya Eskişehir havalisinde bulunduğu görülmektedir. Bu husus, *Anonim Tenârib*’teki “*Dursun Fakih dirlerdi bir er vardı. Cum’a ve bayram namazını Karahisar’da*

Molla Fenârî Bursa’dayken -bir ara- Yıldırım Bayezid ile ihtilafa düşerek Karaman iline gelir ve burada Karamanoğlu Mehmed Bey ona bir hayli iltifat ederek Larend’de (Karaman) bir medrese yaptırır. Karamanoğlu Mehmed Bey daha sonra da, yine Molla Fenari için Konya’da Bâb-ı Sultanî civarında “Dursun Fakih-i Karamânî Zâviyesi” yakınında bir büyük hânîkah ve bitişiğinde de bir ev yaptırır. Rivayete göre Molla Fenârî de buraya gelerek neşr-i ulûma devam eder ve hatta meşhur Fatıha Tefsiri’ni de burada yazar (bkz. Konyalı, *a.g.e.*, s. 348-349). İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Molla Fenârî’nin Karamanoğulları topraklarına gidişinin ya Ankara savaşından sonra yahut da Çelebi Mehmed zamanında mümkün olabileceğini söyler. Çünkü ona göre Yıldırım Bayezid devrinde Karamanoğulları tamamen Osmanlılar tarafından ilhak edildiği için böyle bir şey mümkün değildir (bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.II, TTK Yay., Ankara 1998, s. 649, not: 2).

²⁹ Yusuf Küçükdağ, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunda Etkin Rol Oynayan Konya’lı İlim, Fikir ve Devlet Adamları”, *Konya Kitabı V*, Ed. Yusuf Küçükdağ, Konya 2002, s. 195.

*ol kılı verdi. Hutbei Osman Gâzî adına okundu*³⁰, *Oruç Bey Tarihi*'ndeki “*Osman Gâzî evvel cum'a namazını Karacahisar'ı aldıkta Tursun Fakih dirlerdi bir kişi vardı ol kaldı evvel Osman adına*”³¹, *Âşıkpaşazâde Tarihi*'ndeki

*“Kaçan kim Karacahisar'ı aldı, şebri evleri boş kaldı ve Germiyan vilayetinden ve gayrı vilayetten baylı halk geldi. (...) ve bu kavim ittifak itdiler kim cum'a namazın kılalım ve hem bir kadı dahi dileyelim didiler. Tursun Fakih dirlerdi bir aşığ vardı ve ol kavim imamlık iderdi. Ana söylediler. (...) Ve ol kavim dahi razı oldı. Kadılığı ve hatibliği Tursun Fakih'e virdi. Cum'a hutbesi Karacahisar'da okundu, bayram hutbesi Eskişehir'de okundu”*³²,

ve *Neşri Tarihi*'ndeki “*Karacahisar'a Tursun Fakih'i hem kadı ve hem hatib itdiler. Zirâ bu Tursun Fakih bir aşığ kişidir. Halka imamet iderdi...*”³³ şeklindeki ifadelerden anlaşılmaktadır. Bu kayıtlar arasında özellikle Âşıkpaşazâde ve Neşri'nin ifadeleri, Tursun Fakih'in Osman Gâzî Karacahisar'ı ele geçirdiği sırada burada veya buraya yakın bir yerde yaşadığı izlenimini kuvvetle vermektedir. Bu ise, bize daha Osmanlı Beyliği henüz gün yüzüne çıkmadan önce Tursun Fakih'in Eskişehir veya Karacahisar havalisinde yaşadığını düşündürmektedir. Üstelik dönemin siyasî ve demografik şartları Tursun Fakih'in bu bölgelerde yaşama imkânını mümkün kılmaktadır. Zira Eskişehir ve havalisi, Anadolu Selçuklular döneminde XIII. yüzyılın ortalarında tamamen Türkleşmiş ve İslamlaşmış bir bölge durumundaydı³⁴. Nitekim Eskişehir'de 1261'e kadar Moğol-İlhanlı vâililiği yapmış olan Cacaoğlu Nureddin Bey'in burada on yedi mescidi tamir ettirip bir câmi ve zâviye yaptırdığı bilinmektedir³⁵. Hatta 1272 tarihini taşıyan vakfiyesinden, Nureddin Caca Bey'in Eskişehir çevresinde birçok köye sahip olduğu ve bu köylerden bazılarının da Söğüd'ün hemen yakınında bulunduğu anlaşılmaktadır³⁶. Ayrıca Irene Beldiceanu-Steinherr, Osman Gâzî'nin gençliğinde Karacahisar tarafında oturduğunu, Şeyh Edebalı'nın kızı yüzünden Eskişehir Beyi ile arası açılınca Söğüd tarafına çekildiğini ve Osman Gâzî'nin Karacahisar'ı daha sonra Moğol-İlhanlı hâkimiyetindeki bir Bey'den geri aldığını öne sürmektedir³⁷. İşte bütün bunlar dikkate alındığında, Tursun Fakih'in Osmanlı Beyliği'nin ilk

³⁰ *Anonim Tevârih-i Âli Osman*, Nşr. Frederic Giese, Breslav 1922, s. 6.

³¹ Oruc b. Âdil, *Tevârih-i Âli Osman*, Nşr. Franz Babinger, Lafar-Hannover 1343/1925, s. 11-12.

³² Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi*, Nşr. Âli Bey, İstanbul 1332, s. 18-19.

³³ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cibannümâ*, c.I, Nşr. F. R. Unat-M. A. Köymen, TTK Yay., Ankara 1995, s. 108-111.

³⁴ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1998, s. 180,507; Irene Beldiceanu-Steinherr, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun İncelenmesinde Tahrir Defterlerinin Önemi”, *XIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, III/3, Ankara 2002, s. 1318-1319; Halime Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, 1992, s. 28-29.

³⁵ Doğru, aynı yerde.

³⁶ Beldiceanu, *a.g.m.*, s. 1318-1319.

³⁷ Beldiceanu, aynı yerde.

zamanlarından itibaren Karacahisar veya Eskişehir çevresinde yaşamış olma ihtimali makul bir hâl almaktadır. Diğer taraftan Âşıkpaşazâde'nin Karacahisar'a "Germiyan vilayetinden ve gayri vilayetten hayli balk geldi" ifadesi temelinde Tursun Fakı'nın bu bölgeye Germiyan'dan veya başka bir vilayetten gelmiş olabileceği de düşünülebilir. Bununla birlikte Tursun Fakı'nın menşe' olarak gerçekten Eskişehir bölgesinden mi olduğu, yoksa buralara Germiyan yahut Konya ya da Karaman vb. gibi başka bir muntakadan mı geldiği açıklık kazanmıyor.

b) Yukarıda ifade edildiği gibi Tursun Fakı'nın "Bilâd-ı Karamandan" olduğu rivayeti, Osmanlı kaynaklarında ilk olarak Taşkoprîzâde'nin *Şakâyuku'n-Nu'mâniyye* adlı eserinde zikredilir. Bu kayıt, daha sonra Temimî tarafından oradan alınarak belirtilmiş, Kefevî ve Hoca Saadeddin Efendi tarafından da kuvvetle muhtemel yine *Şakâyuk*'tan alınmak suretiyle aynen nakledilmiştir³⁸. Dolayısıyla Tursun Fakı'nın Karaman'dan olduğu rivayetinin ana kaynağı, *Şakâyuk* müellifi Taşkoprîzâde olmaktadır. Bu bakımdan onun kaynaklığına yakından bakmak gerekir.

Bilindiği gibi Taşkoprîzâde, XVI. yüzyılda Osmanlı ilmiye tarîkinde müderrislik ve kadılık gibi vazifelerde bulunmuş bir Osmanlı âlimi olup³⁹, içlerinde *Şakâyuk*'in da bulunduğu birçok eser kaleme almıştır. Taşkoprîzâde'nin bu eserleri arasında tarihsel açıdan *Şakâyuk*'in ayrı bir yeri vardır. Zira Taşkoprîzâde bu eserinde Osman Gâzî'den Kanunî Sultan Süleyman döneminin 1558'e kadarki zamanı da dahil olmak üzere ilk on Osmanlı hükümdarı zamanında yaşamış toplam beş yüz iki ulema ve meşâyihin biyografisini yazmıştır. Taşkoprîzâde'nin biyografisini yazdığı söz konusu kişilerden biri de Tursun Fakı'dır. İşte Taşkoprîzâde, Şeyh Edebalı ile birlikte Osman Gâzî dönemi uleması arasında gösterdiği Tursun Fakı'nın biyografisinde, daha önce yazılmış mevcut hiçbir kaynakta bulunmayan dikkat çekici bilgiler verir. Bu bilgilere bakıldığında görülmektedir ki Taşkoprîzâde, Tursun Fakı ile Şeyh Edebalı arasında çok sıkı ve yakın bir ilişki bulunduğunu kaydeder. Aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacak olan bu ilişkinin unsurlarından biri de Taşkoprîzâde'nin tıpkı Şeyh Edebalı gibi Tursun Fakı'nın da Karaman'dan olduğunu ifade etmesidir⁴⁰. Bu ifade, biçimi açısından bize Taşkoprîzâde'nin Tursun Fakı'yı Şeyh Edebalı ile sıkıca irtibatlandırması sonucu neş'et etmiş olduğu izlenimini vermektedir. Nitekim A. Y. Ocak'ın, Taşkoprîzâde'nin *Şakâyuk*'i Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu Kanunî döneminde yazdığı için, eserinin ilk kısmında ele aldığı kuruluş dönemi Osmanlı ulema ve meşâyihinin biyografilerini kendi yaşadığı dönemin "şamına yakışır" bir üslupla sunduğunu ve

³⁸ Hoca Saadeddin Efendi'nin *Tâci't-Tevârih*'te kaydettiği kuruluş dönemi ulema veya meşâyihine dair biyografik bilgileri *Şakâyuku'n-Nu'mâniyye*'den aldığı bilinmektedir. Bkz. Şerafettin Turan, "Sa'deddin", *İA*, c. X, Eskişehir 1997, s. 31.

³⁹ M. Münir Aktepe, "Taşkoprî-zâde", *İA*, c.12/1, Eskişehir 1997, s. 42-44.

⁴⁰ Meccî, *a.g.e.*, s. 20-21.

gerçek kimlikleri “deforme” ettiğini söylemesi bu bağlamda oldukça mânidardır⁴¹. Zaten bu “deformasyon”dan nasibini alanlardan birinin Şeyh Edebalı olduğu artık bilindiğine⁴² ve Taşköprüzâde, Tursun Fakı’yı Şeyh Edebalı ile çok yakın bir ilişki içinde gösterdiğine göre, kanaatimizce Taşköprüzâde’nin Tursun Fakı’nın “Bilâd-ı Karamandan” olduğu şeklindeki rivayetine ihtiyatla yaklaşmak daha doğru gibi görünüyor.

c) Vaktiyle İbrahim Hakki Konyalı’nın belirttiği üzere, gerçekten de Fatih Sultan Mehmed devrinden itibaren tutulmuş olan Karaman İli Tahrir Defterlerinde bir “Vakf-ı Mescid-i Mahalle-i Tursun Fakih” kaydı bulunmaktadır. Bu kayıt, Konyalı’nın kullandığı⁴³ ve daha sonra Feridun Nafiz Uzluk tarafından yayımlanan “Kubbe Altından Müdevver Atık Konya Vakfı” adlı 881/1476 tarihli Konya’ya ait ilk Evkaf Defteri’nde⁴⁴, 888/1483 tarihli Karaman Vilayeti ve Kayseri Livası Evkaf Defteri’nde⁴⁵ ve III.Murad dönemine ait 999/1584 tarihli başka bir Evkaf Defterinde⁴⁶ aynen kayıtlıdır. Dolayısıyla bu kayıtlar, Konya’da Fatih Sultan Mehmed döneminde bir Tursun Fakih Mahallesi ve bu mahalleye ait bir mescidin var olduğunu göstermektedir. Ancak bu kayıtlarda, mahalleye adını vermiş olduğu görülen Tursun Fakih’in, Osman Gâzî döneminde yaşayan Tursun Fakı olduğuna delalet eden her hangi bir işaret yoktur. Öyle ki, bu mahallenin Konya’da XIII. yüzyılın sonlarından itibaren var olup olmadığı, var idiyse de adını Osman Gâzî’nin çevresinde bulunan Tursun Fakı’dan mı aldığı gibi hususları vuzuha kavuşturmak şu anda mümkün olmamaktadır. Nitekim “Vakf-ı Mescid-i Mahalle-i Tursun Fakih” şeklindeki kaydın yer aldığı Konya’ya ait ilk Evkâf Defterini yayımlayan Feridun Nafiz Uzluk, bu kayıta ismi zikredilen Tursun Fakih’in Osman Gâzî’nin Karacahisar’da hutbesini okuyan Tursun Fakı ile aynı zat olmaması gerektiğini ifade eder⁴⁷. Buna karşılık İ. H. Konyalı, bu kayıtlarda zikredilen Tursun Fakih adlı zatın Osman Gâzî döneminde yaşayan Tursun Fakı ile aynı kişi olabileceğini, daha doğrusu Tursun Fakih Mahallesi Mescidi’nin ona ait olabileceğini bir ihtimal olarak düşünür⁴⁸. Onu bu düşünceye sevk eden husus, söz konusu tahrir kaydı ile Taşköprüzâde’nin Tursun Fakı’nın “Bilâd-ı Karamandan” olduğu ifadesinin örtüştüğünü düşünmesidir. Gerçi bu örtüşme,

⁴¹ Ocak, “Ahilik ve Şeyh Edebalı...”, s. 245-246.

⁴² Ocak, “Ahilik ve Şeyh Edebalı...”, s. 245-246.

⁴³ Konyalı, *a.g.e.*, s. 347.

⁴⁴ *Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fibristi: Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivindeki Deftere Göre*, Haz. Feridun Nafiz Uzluk, Ankara 1958, s. 29.

⁴⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Tapu-Tahrir Defteri*, nu. 1085, vr. 37. Bu defterin orijinali, Taksim Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları, MC 0-116/1’de bulunmaktadır. Bizim kullandığımız Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki nüsha bu defterin kopyasıdır.

⁴⁶ Konyalı, *a.g.e.*, s. 347.

⁴⁷ *Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fibristi*, s. 29 (notta).

⁴⁸ Konyalı, *a.g.e.*, s. 348.

Taşköprüzâde'nin "Bilâd-ı Karamandandır" ifadesiyle tam olarak nereyi kastettiği sorusu açısından tartışılabilir olmakla birlikte, son tahlilde şunu söyleyebiliriz ki Evkaf Defterlerinde yer alan "Vakf-ı Mescid-i Mahalle-i Tursun Fakih" kaydından hareketle Osman Gâzî döneminde yaşamış olan Tursun Fakî'nin Konya menşe'li olduğunu iddia etmek o kadar kolay değildir.

d) Tursun Fakî'nin menşeiyle alakalı bir husus da, 1701 tarihli rivayete göre Osmanlı tahtında Yıldırım Bayezid'in bulunduğu dönemde Konya'da bir "Dursun Fakih-i Karamânî Zâviyesi"nin bulunduğudır. Konumuz açısından oldukça geç tarihli olan bu rivayet, daha önceki zamana ait herhangi bir Konya Tahrir Defterinde veya başka bir kaynakta bulunmaz. Ancak bu rivayet, Konyalı ve Küçükdağ'ın ifade ettiği gibi Karaman İli Evkaf Defterleri'ndeki "Vakf-ı Mescid-i Mahalle-i Tursun Fakih" kaydıyla beraber düşünüldüğü zaman ciddi bir anlam kazanır. Zira bu durumda, söz konusu rivayette belirtilen Dursun Fakih-i Karamânî ile Konya'ya ait Evkaf Defterleri'nde bir mahalleye adını verdiği görülen Tursun Fakih'in aynı kişi olma ihtimali ortaya çıkar. Bununla birlikte böyle bir ihtimalin kuvvet kazanabilmesi için, bu iki kayıta bahsedilen mekanların birbirini tutması gerekir. Buna göre, acaba o dönemde "Dursun Fakih-i Karamânî Zâviyesi" ile Tursun Fakih Mahallesi ("Vakf-ı Mescid-i Mahalle-i Tursun Fakih/Dursunoğlu Camii") arasında mekansal bir özdeşlik veya yakınlık var mıydı?

Tursun Fakih Mahallesi Mescidi yahut Dursunoğlu Câmii hakkında ciddi bir araştırma yapmış olan ve "Dursun Fakih-i Karamânî Zâviyesi" hakkındaki rivayeti nakleden İbrahim Hakkı Konyalı'nın, bu konuya şu veya bu şekilde değinmemesi dikkat çekiyor. Bununla beraber Yusuf Küçükdağ'a göre, "Dursun Fakih-i Karamânî Zâviyesi" bugünkü "Dursunoğlu Camii" civarında olmalıdır⁴⁹. Eğer Küçükdağ'ın bu görüşü esas alınacak olursa, söz konusu iki kayıta zikredilen Dursun Fakih-i Karamânî ile Tursun Fakih'in aynı şahıs olabileceği ihtimali ortaya çıkar. Bu ihtimal ise, en azından XIV. yüzyılda Konya'da Tursun Fakih yahut Dursun Fakih-i Karamânî adlı bir zâtın yaşamış olduğunu gösterir. Ancak mesele bu hâliyle tam olarak çözülmüş sayılmaz. Çünkü bu durumda, Konya'daki Tursun Fakih ile Osman Gâzî döneminde Eskişehir havalisinde yaşamış olan Tursun Fakî'nin aynı şahıs olup olmadıkları meselesi gündeme gelir. Bu noktada 1701 tarihli rivayete tekrar dönersek, orada zâviye sahibi kişinin Dursun Fakih-i Karamânî biçiminde bir nisbeyle anıldığı görülmektedir. Yani Konya'da İçkale'de Bâb-ı Sultânî civarında zâviyesi bulunan Tursun Fakih, "Karamânî" nisbesiyle anılan bir zattır. Oysa Osman Gâzî döneminde Eskişehir çevresinde yaşamış olan Tursun Fakî, ne erken dönem Osmanlı kroniklerinde ne de daha sonraki herhangi bir kaynakta bu nisbeyle anılır. Kaldı ki erken dönem Osmanlı kroniklerinin kimi müellifleri, Karaman vilayetinden Osmanlı topraklarına gelen ulema konusunda oldukça duyarlıdırlar. Mesela bu

⁴⁹ Küçükdağ, *a.g.m.*, s. 195.

kroniklerde Kara Rüstem’in Karaman vilayetinden geldiği açıkça zikredilir⁵⁰. Hatta kronik yazarlarından Âşıkpaşazâde, faaliyetlerinden dolayı Karaman kökenlilerden -örneğin Çandarlı Kara Halil ile Kara Rüstem’den- hiç de iyi bahsetmez⁵¹. Bundan dolayı, bize öyle geliyor ki Tursun Fakı Osmanlı topraklarına gerçekten Konya veya Karaman’dan gelmiş olsaydı, hatta “Karamânî” nisbesiyle meşhur olsaydı, ilk Osmanlı kroniklerinin müellifleri onu muhtemelen bu şekilde anarlar ve onun Konyalı veya Karamanlı olduğundan bahsederlerdi. Oysa onlar, Tursun Fakı’nın ne Konya yahut Karaman menşinden, ne de “Karamânî” nisbesinden söz ederler. Hatta Taşkoprîzâde bile onu sadece “el-Mevla Tursun”⁵² veya “Tursun Fakih”⁵³ şeklinde zikreder. Ayrıca söz konusu rivayetteki Dursun Fakih-i Karamânî ile konumuz olan Tursun Fakı aynı şahıs olarak düşünüldüğü zaman, bu defa “imam” kimlikli Tursun Fakı’nın Konya’yı bırakıp henüz teşekkül etmekteki bir beyliğin topraklarına yahut Eskişehir gibi bir bölgeye niçin geldiği sorusu gündeme gelecektir. Bu soruya cevap niteliğinde çeşitli fikirler ileri sürülebilirse de⁵⁴, bunlar bir varsayımdan öteye geçmeyecektir⁵⁵. Çünkü bu neviden görüşleri ispat sadedinde elde güvenilir ve genel kabul görmüş veriler bulunmamaktadır. Üstelik söz konusu rivayette geçen Molla Fenârî’nin Konya’ya gelip Dursun Fakih-i Karamânî Zâviyesi’nin yakınına yerleşmesi olayının zamanlaması da, -Uzunçarşılı’nın tespitlerine göre- tarihî olgularla pek örtüşmemektedir. Dolayısıyla iç tutarlılığı bulunmayan bir rivayete ne derece istinat edilebileceğini düşünmek gerekir.

⁵⁰ Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 54; *Anonim Tevârih*, s. 30.

⁵¹ Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 70-71.

⁵² Taşkoprîzâde, *a.g.e.*, vr. 1b. Tursun Fakı’nın ismi, aynı yazmanın içindekiler kısmında ise “el-merhum Tursun Efendi” diye kayıtlıdır. Bu farklı tesmiyeler müstensihlerin tasarruflarından kaynaklanmış olabilir.

⁵³ Mecdî, *a.g.e.*, s. 21.

⁵⁴ Mesela Y. Küçükdağ, ilk Osmanlı kroniklerindeki rivayetlerden hareketle Konya’da Anadolu Selçuklu tahtında oturanların ve devletle uzaktan yakından ilişkisi olanların Osman Bey’i Selçuklu tahtına vâris olarak hazırladıklarını, bu çerçevede de “Konya kökenli” ilim, fikir ve devlet adamlarının bilinçli olarak Osmanlı Beyliği’nin Selçuklu Devleti’ne alternatif teşkil etmesi yönünde çalışmalar yaptıklarını ve onların Ertuğrul Gâzî döneminde Edebalı başta olmak üzere Söğüt ve çevresinde toplanmaya başladıklarını söylemekte ve öyle anlaşıyor ki Tursun Fakı’nın durumunu da bu çerçeve içerisinde düşünmektedir. Bkz. Küçükdağ, *a.g.m.*, s. 188-189,195-196.

⁵⁵ Fakat burada şunu da ifade etmeliyiz ki, eğer Taşkoprîzâde’nin “bilâd-ı Karaman” ifadesi Kırşehir havalisi eksenli olarak düşünülecek olursa, H. İnalçık’ın “*Osman Gâzî döneminde Sultanönü ucunda bulunan abiler ve abdal/kalenderilerin Orta-Anadolu’da 1256’da patlak veren Moğol-Türkmen mücadelesinin serpintileri*” olduğu şeklindeki izahı açısından (bkz. Halil İnalçık, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu”, *Türkler*, c.9, Ed. H. C.Güzel-K. Çiçek-S. Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 82), Tursun Fakı’nın da böyle bir menşee sahip olduğu makul bir hâl olabilir.

Hülâsa, söz konusu dört hususa ilişkin bütün bu tahlillerden sonra sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Tursun Fakı -Osman Gâzî'nin beyliğini henüz kurduğu- XIII. yüzyılın sonlarına doğru Karacahisar/Eskişehir havalisinde bulunuyordu. Ancak onun burada mı doğup büyüdüğü, yahut değilse buraya ne zaman, nereden, niçin ve ne şekilde geldiği açıklık kazanmamaktadır.

II. Tursun Fakı'nın Kimliği

Tursun Fakı'ya ilişkin kaynaklardaki mevcut bilgiler, maalesef onun tarihî kimliğini bütün yönleriyle ortaya koyabilecek nitelikte değildir. Çünkü onun hakkında ilk bilgileri veren XV. yüzyıl kronikleri, ondan sadece birkaç cümleyle bahsederler. Daha sonraki yüzyıllarda kaleme alınmış olan bu türden yahut biyografi türünden eserler ise, ya bu bilgileri aynen naklederler ya da bunlara bazı küçük ilaveler yaparlar. Bu ilave bilgiler de, Tursun Fakı'nın kimliğine ilişkin bazı yönleri açığa çıkarır gibi görünmekle beraber, son tahlilde bunların gerçeği ne ölçüde yansıttıkları tartışmalıdır. Bu bakımdan, Tursun Fakı'nın tarihî kimliği üzerine bir şeyler söyleyebilmek için hem ilk Osmanlı kroniklerindeki hem de biyografi eserlerindeki kayıtları eleştirel bir gözle okumak gerekiyor.

XV. yüzyıl Osmanlı kroniklerinin Tursun Fakı hakkında verdikleri ilk bilgi, onun "imam" olduğu yahut halka "imâmet" ettiği'dir. Bu durumu Âşıkpaşazâde "...Tursun Fakih dîrlerdi bir azîz vardı ve ol kavme imamlık iderdi..."⁵⁶, Neşrî de "...Zirâ bu Tursun Fakih bir azîz kişiydi. Halke imâmet iderdi..." diyerek⁵⁷ belirtir. *Anonim Tevârih* ve *Oruç Beg Tarihi*'i ise, aynı bilgiyi Tursun Fakı'nın ilk Cuma ve Bayram namazlarını kıldırması ve Osman Gâzî adına ilk hutbeyi okuması vesilesiyle zımnen verirler⁵⁸. Buna göre evvela Tursun Fakı'nın bir "imam" olduğunu tespit etmek gerekir.

XV. yüzyıl kroniklerinin Tursun Fakı hakkında verdikleri diğer bir bilgi, onun Osmanlı Beyliği'nde halka ilk Cuma ve Bayram namazlarını kıldırarak Osman Gâzî adına ilk hutbeyi okuduğudur⁵⁹. Bu hususta da tüm kronikler ittifak hâlinde dirler. Bilindiği gibi bu hutbe, Osmanlıların istiklalleri yolunda ilk işaretlerden biri olarak algılanmıştır. Bunların hâricinde ise, Âşıkpaşazâde ve Neşrî'nin Tursun Fakı hakkında *Anonim Tevârih*'te ve *Oruç Bey Tarihi*'nde

⁵⁶ Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 18.

⁵⁷ Neşrî, *a.g.e.*, s. 108-111.

⁵⁸ *Anonim Tevârih*, s. 6; Oruç b. Âdil, *a.g.e.*, s. 12.

⁵⁹ Bu hutbenin okunduğu tarih ve bayram namazının kılındığı yer konusunda kroniklerde farklı ifadeler bulunmaktadır. Mesela Âşıkpaşazâde, bu iki hususta da diğer kroniklerden ayrılarak hutbenin 699/1299-1300'da Karacahisar'da okunduğunu, Bayram namazının ise Eskişehir'de kılındığını söyler (Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 18-19). Diğer kroniklere göre ise hutbenin okunduğu tarih 689/1290'dır (Oruç b. Âdil, *a.g.e.*, s. 12; Beşir Çelebi, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Nşr. İsmail Hikmet Ertaylan, İstanbul 1946, s. 8). Bayram namazının kılındığı yer de, sadece *Anonim Tevârih*'te Karahisar olarak gösterilmiş olup (*Anonim Tevârih*, s. 6) Oruç Bey ve Neşrî bu konuda sessiz kalmışlardır.

bulunmayan fazladan birkaç kayda değer bilgi daha verdikleri görülmektedir. Mesela Âşıkpaşazâde, Tursun Fakı'nın Osman Gâzî dönemi ulemasından olduğunu⁶⁰, hutbe meselesinde konuyu Şeyh Edebalı'ya ilettiğini⁶¹, Osman Gâzî adına Karacahisar'da ilk hutbeyi okuduktan sonra da Karacahisar'a kadı ve hatip tayin edildiğini söyler⁶². Neşrî de, Tursun Fakı'nın Osman Gâzî tarafından Karacahisar'a kadı ve hatip tayin edildiğini ve onun “Edebalı'yla dahi âşina idi”ğini ifade eder⁶³. Yani bu iki Osmanlı kronik yazarına göre Tursun Fakı, Osman Gâzî tarafından Karacahisar'a kadı ve hatip tayin edilmiş olup Şeyh Edebalı ile de tanışmaktaydı. Hatta Âşıkpaşazâde'ye göre o, -örneğin hutbe meselesinde olduğu üzere- Şeyh Edebalı ile “müşâvere” hâlinde olan bir kişiydi⁶⁴.

Âşıkpaşazâde ve Neşrî'nin bu ilave kayıtlarına yakından bakılırsa, aslında bu bilginin aynı kaynaktan neş'et ettiği söylenebilir. Zaten Neşrî'nin kendi eserini yazarken kaynak olarak Âşıkpaşazâde'nin eserini kullandığı⁶⁵, hatta bazı bölümlerde onu “kelimesi kelimesine” tâkip ettiği⁶⁶ bilinmektedir. Dolayısıyla bu bilgiler sorgulanırken meseleyi sağlıklı değerlendirmek bakımından Âşıkpaşazâde'nin tavrının göz önünde bulundurulması önem arz etmektedir. İşte meselenin tahliline bu perspektifle Tursun Fakı'nın Karacahisar'a kadı ve hatip tayin edilmesinden başlarsak, evvela belirtelim ki Âşıkpaşazâde ve Neşrî'nin kaydettikleri bu bilginin gerçekliği konusunda kuşku duymak için herhangi bir sebep yoktur. Zira Âşıkpaşazâde'nin belirttiği gibi, Osman Gâzî döneminde -ilmî seviyesi tartışılabilir olmakla birlikte- ilmiye zümresine mensup nadir şahsiyetlerden birisi olarak kadılık ve hatiplik vazifesine Tursun Fakı'nın atanmış olması gayet tabiidir⁶⁷. Öyle ki, onun hatip tayin edilmesi zaten içinde bulunduğu topluma “imâmet” eden birisi olduğu için beklenilecek bir durumdur. “Kadı” tayin edilmesi ise, o dönemin şartlarında Osmanlı uç toplumunda ve Osman Gâzî'nin çevresinde bu vazife için -öyle anlaşılıyor ki- Tursun Fakı'dan daha ehil bir kişinin bulunmayışı ve onun “imâmet” etme

⁶⁰ Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 199.

⁶¹ Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 18.

⁶² Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 18.

⁶³ Neşrî, *a.g.e.*, s. 108-111.

⁶⁴ Bu husus Kemâlpâşazâde'de daha açıktır: Bkz. İbn-i Kemâl, *Tevârih-i Âli Osman*, c.I, Yay. haz. Ş. Turan, 2. baskı, TTK Yay., Ankara 1991, s. 111.

⁶⁵ Halil İnalçık, “Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu”, Çev. Fahri Unan, *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Der. O. Özel-M. Öz, İmge Yay., Ankara 2000, s. 115; Victor L. Ménage, “Osmanlı Tarih Yazıcılığının İlk Dönemleri”, Çev. Mehmet Öz, *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 85-86.

⁶⁶ Ménage, *a.g.m.*, s. 85-86.

⁶⁷ Cemal Kafadar'ın, Tursun Fakı örneğinde fakıların eğitim düzeylerinden kaynaklanan kısmî farklılıklarına ve bu çerçevede resmî-ıdarî meselelerde danışmanlık rolü oynadıklarına yönelik bir değerlendirmesi için bkz. Kafadar, *İki Cihan Âresinde*, s. 199, not: 136.

niteliklerine sahip “fakı” lakaplı bir dinî zümre mensubu olması nedeniyle yine son derece tabiidir. Bu tayin, aslında meslekî boyutu itibariyle de açıklanabilir bir durumdur. Zira Osmanlı Beyliği'nin ilk dönemlerinde bazı yerlerde imamlıkla beraber kadılık yapan, yahut hatiplikle beraber kadılık yapan birçok kişinin bulunduğu vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır⁶⁸. Ayrıca Tursun Fakı, Osmanlı Beyliği'nin ilk dönemlerinde “fakı ya da fakih” unvanlı olup kadılık yapan tek örnek de değildir. Mesela bir ara Söğüt'te Ömer Fakih adlı zatın kadılık yaptığı, Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri'ndeki kayıtlardan açıkça görülebilmektedir⁶⁹. Kaldı ki Ömer Fakih'in kadılık yaptığı dönem, Tursun Fakı'nın yaşadığı zamandan çok sonra, muhtemelen I.Murad dönemi gibi nispeten geç bir zaman diliminde yer alır. Dolayısıyla Âşıkpaşazâde ve Neşri'nin Tursun Fakı'nın Osman Gâzî tarafından Karacahisar'a kadı ve hatip tayin edildiği yolundaki kayıtları muteber görünmektedir.

Tursun Fakı'nın hutbe meselesini Şeyh Edebalı'ya söylediği yani bir anlamda “danıştığı”⁷⁰ meselesine gelince, şunu hemen belirtelim ki bu husus bize biraz kuşkulu görünüyor. Çünkü bu rivayetin kaynağı durumundaki Âşıkpaşazâde'nin *Tevarih-i Âli Osman* adlı eserinde büyük dedesi Baba İlyas-ı Horasânî'nin halifelerinden biri olan Şeyh Edebalı'ya Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ne denli önemli bir rol biçtiği ve onu daima ön planda tutarak her açıdan Osman Gâzî üzerinde müessir kılmaya çalıştığı bilinmektedir⁷¹. Öyle ki Âşıkpaşazâde'nin anlatımında Şeyh Edebalı, Osman Gâzî'nin hem kayın atası, hem danışmanı, hem şeyhi ve hem de Bilecik'in tüm gelirlerini kendisine bıraktığı önemli bir sima görünümündedir⁷². Oysa durumun gerçekte tam anlamıyla böyle olmadığı, söz konusu imajın ortaya çıkmasında Âşıkpaşazâde'nin Şeyh Edebalı'ya yönelik “yanlı” tutumunun da belirleyici olduğu anlaşılmaktadır⁷³. Nitekim bunu Osman Gâzî'nin Şeyh Edebalı'ya tahsis ettiği vakıflarla ilgili kayıtlar belli ölçüde göstermektedir. Zira Âşıkpaşazâde'nin ifadelerine bakılırsa, Osman Gâzî Bilecik'in bütün gelirlerini Şeyh Edebalı'ya tımar yoluyla bırakmıştır⁷⁴. Halbuki Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri'ne göre, Osman Gâzî Şeyh Edebalı'ya (“Ede Şeyh Zâviyesi”ne) Bilecik'in tüm gelirlerini değil, sadece “Koz Ağacı Karyesi”ni ve “Kozca Mezraası”nı

⁶⁸ Bkz. BOA, *Tapu-Tabrir Defteri*, nu.113, s. 271; BOA, *T.T.*, nu.531, s. 50; *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Haz.Ö. L. Barkan-E. Meriçli, TTK Yay., Ankara 1988, s. 111,171.

⁶⁹ BOA, *T.T.*, nu. 453, s. 230b; *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, s. 283.

⁷⁰ İncalcık, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu”, s. 75.

⁷¹ Halil İncalcık, “Âşıkpaşazâde Tarihi Nasıl Okunmalı?”, Çev. F. Unan, *Söğütten İstanbul'a*, s. 127.

⁷² İncalcık, “Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış”, s. 48; İncalcık, “Âşıkpaşazâde Tarihi...”, s. 127, not: 140.

⁷³ H. İncalcık bu durumu “Âşıkpaşazâde Tarihi Nasıl Okunmalı?” adlı makalesinde açık bir şekilde gösterir.

⁷⁴ Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 20.

vakfetmiştir⁷⁵. Dolayısıyla bu kayıtlarla birlikte, Âşıkpaşazâde'nin Şeyh Edebalı'nın Osman Gâzî zamanındaki yerini “abarttığı” düşüncesi⁷⁶ kuvvet kazanmaktadır.

İşte Âşıkpaşazâde'nin Şeyh Edebalı'ya yönelik bu tutumu, kanaatimizce hutbe meselesi vesilesiyle Tursun Fakı'nın durumunu da etkilemiş benziyor. Zira Âşıkpaşazâde, Tursun Fakı ile Şeyh Edebalı ilişkisini ortaya koyduğu hutbe meselesinde halkın Cuma namazı kılmak ve hatip, kadı dilemek için başvurdukları Tursun Fakı'nın konuyu hemen Şeyh Edebalı'ya iletmiş olduğunu ifade eder⁷⁷. Yani onun anlatımında Tursun Fakı, bir anlamda konuyu Şeyh Edebalı'ya “danışmış”tır. Böylece Âşıkpaşazâde, Şeyh Edebalı'yı başka meselelerde olduğu gibi hutbe meselesinde de danışılan bir kişi veya Tursun Fakı'nın da danıştığı bir kişi konumunda göstermiş olmaktadır. Bu bakımdan, yalnızca Âşıkpaşazâde'nin bu şekilde bahsettiği olay esasen İnalçık'ın ifade ettiği üzere “lojik” bir tarzda olduğundan⁷⁸, diğer bir deyişle “kurgu” niteliği taşıdığı için ihtiyatla ele alınması gereken bir rivayet gibi görünüyor.

Tursun Fakı'nın bu portresi, XVI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Taşköprizâde'nin kaleminde yeni bir mahiyet kazanmıştır⁷⁹. Bu yeni mahiyet, *Şakâyıku'n-Nu'mâniyye*'de şöyle sunulur:

“el-Mevla Tursun: el-Mevla Edebalı'nın damadıdır; o da bilad-ı Karamandandır; el-mevla'l-meşkurdan tefsir, hadis, usul okudu ve fıkah öğrenimi gördü; onun vefatından sonra fetva işlerinde, saltanat işlerinin idâresinde (tedbirinde) ve şer'î ilimlerin tedrisinde makamına/yerine geçti; o, âlim, âmil ve arzusu kabul olunan (mücâbu'd-da've) idi”⁸⁰.

⁷⁵ BOA, T.T., nu. 453, s. 230b-231a; *Hüdavendigâr Lîvası Tabrir Defterleri I*, s. 282-283; İnalçık, “Âşıkpaşazâde Tarihi...”, s. 127, not: 140.

⁷⁶ İnalçık, “Âşıkpaşazâde Tarihi...”, s. 127, not: 140.

⁷⁷ Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 18. Kemâlpaşazâde, kuvvetle muhtemel Âşıkpaşazâde'ye bakarak Tursun Fakı'nın Şeyh Edebalı ile müşâvere ettiğini yazar. Bkz. İbn Kemâl, *a.g.e.*, I, s. 111.

⁷⁸ Halil İnalçık, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Problemi”, *Doğu Batı*, Sayı 7, 1999, s. 13.

⁷⁹ Kefevî ve Temimî de eserlerinde Tursun Fakı'ya dair Taşköprizâde'nin verdiği bilgileri hemen aynıyla tâkip ederler. Bununla beraber Kefevî, Temimî'den ayrı olarak Osman Gâzî'nin Tursun Fakı'ya büyük saygı (ta'zim) gösterdiğini belirtirken (Kefevî, *a.g.e.*, vr. 301a), Temimî de Şakâyıku'ta Tursun Fakı'nın doğumunun ve vefatının zikredilmediğini ifade eder (Temimî, *a.g.e.*, vr. 196b).

⁸⁰ Taşköprizâde, *a.g.e.*, vr. 1b. Mecdî'nin Arapça metni tercümesi şöyledir: “Mevlânâ Tursun Fakih: Bilâd-ı Karamandandır. Sâlifü'z-zikr Mevlânâ Edebalı'nın dâmâdıdır. İstihâl-i fûnûn-ı celîle ve istikmâl-i kemâlât-ı cezîle itdüğü sadedde ilm-i tefsir ve hadîsi ve fenn-i usûl ve furû'î Mevlânâ-yı mezbûrdan ahz idüb, durer, gurur, bedâyi' revâyi' fikhî hâvi ve muhîr oldı. Mevlânâ Edebalı vefat eyledikten sonra fâzıl-ı merkûmî emr-i ders ve fetvâda anın makâmına ikâmet idüb, ulûm-ı şer'iyye-i mer'iyyede ana mürâcaat ve azâyim azâyim-ı saltanatda anımla müşâveret iderler idi”. Bkz. Mecdî, *a.g.e.*, s. 21.

Şakâyyık mütercimi Mecdî Mehmed Efendi de bu ifadelere sonradan bir “tezyil”le şöyle katkıda bulunur:

“Mervûdir ki merbûm Sultan Osman’ın gazevât-ı fütûhât-ı âyâtında gâzîlere imâmet idiüb Sultan Osman Han nâmına Karahisarda evvel Cum’a hutbesini ve Eskişehirde evvel Bayram hutbesini ol kişi okudu”⁸¹.

Görüldüğü üzere bu kayıtlarda Taşköprizâde, XV. yüzyıl kroniklerinden farklı olarak Tursun Fakı’nın Karaman beldelerinden olduğunu, onun Şeyh Edebalı’nın damadı ve talebesi olduğunu, Şeyh Edebalı öldükten sonra yerine geçerek ders okutup fetvâ ve saltanat işlerine baktığını söyler. Mecdî Mehmed Efendi de Tursun Fakı’nın Osman Gâzî’nin gazâlarında gâzîlere imâmet ettiğini ve Osman Gâzî adına ilk Cuma ve Bayram hutbesini okuduğunu belirtir.

Şimdi bu kayıtlar kritik edilecek olursa, bize göre bu konuda sağlıklı bir yaklaşım elde etmenin ipuçları Taşköprizâde’nin Şeyh Edebalı hakkında yazdıklarında ve bunların bugün için taşıdıkları objektif bilgi değerinde yatmaktadır. Zira onun Tursun Fakı hakkında verdiği bilgiler, -biri hâriç- tamamen Şeyh Edebalı ile bağlantılı olduğundan tabiatıyla bunları birlikte değerlendirmek gerekir. Dolayısıyla Şeyh Edebalı’nın tarihî kimliği üzerine yapılmış son araştırmaların ortaya koydukları ile, Taşköprizâde’nin Şeyh Edebalı hakkında verdiği bilgilerin mukayesesinden elde edilecek sonuç, aynı zamanda onun Tursun Fakı’ya dair kaydettiklerinin sıhhatini de belirleyecektir. İşte meseleye bu perspektiften bakıldığında görülmektedir ki, modern Osmanlı tarihçiliğinin şu anda ortaya koyduğu sonuçlar Taşköprizâde’nin Şeyh Edebalı hakkında verdiği bilgileri pek doğrulamamaktadır. Zira bilindiği gibi Taşköprizâde söz konusu eserinde Şeyh Edebalı’nın büyük bir fıkıh âlimi olduğundan söz eder⁸². Fakat bugün gelinen noktada, Şeyh Edebalı’nın gerçekte bu niteliğe sahip biri olmaktan ziyade, Tâcül-Ârifin Seyyid Ebu’l-Vefa el-Bağdadî (ö.1107) tarîkinden bir Baba İlyas-ı Horasanî halifesi, yahut “Abdalân-ı Rum”a mensup bir Vefâiyye “şeyhi” olduğu ön plana çıkmaktadır⁸³. Buna göre denebilir ki, Taşköprizâde’nin Şeyh Edebalı’ya ilişkin söyledikleri bütünüyle sahih bilgilerden oluşmamaktadır. Bu durum, elbette Taşköprizâde’nin her açıdan Şeyh Edebalı ile bağlantılı tasvir ettiği Tursun Fakı portresini de sorgulamayı gerekli kılmaktadır.

⁸¹ Mecdî, *a.g.e.*, s. 21. Mecdî’nin bu ifadelerinin benzeri Arapça Şakâyyık’ın ilgili varâğının derkenarında şöyle yer alır: “Munla Tursun: O, Osman’ın beldelerine (bilâdihî) nasb ettiği ilk kadı idi; o, Osman’ın ismiyle ilk hutbeyi okuyan idi; o, Cuma hutbesini Karahisar beldesinde okudu; Bayram hutbesini de Eskişehir’de okudu; o, Sultan’ın gazvelerinde guzâta imamlık yapardı”. Bkz. Taşköprizâde, *a.g.e.*, vr. 1b, derkenar.

⁸² Mecdî, *a.g.e.*, s. 20-21.

⁸³ İnalçık, “Aşıkpaşazâde Tarihi...”, s. 119-145; Ocak, “Şeyh Edebalı ve Ahilik...”, s. 241-247; Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı: Alevîliğin Tarihsel Alt Yapısı Yahut Anadolu’da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, 3. baskı, Dergah Yay., İstanbul 2000, s. 170-176.

Şimdi bu doğrultuda Taşköprüzâde'nin Tursun Fakı'ya yönelik verdiği bilgileri ele aldığımızda, evvela onun Tursun Fakı'nın tahsili hakkında kaydettiklerinin doğrudan doğruya bir kenara konması gerekliliği ortaya çıkıyor. Zira Taşköprüzâde'ye göre, Tursun Fakı tahsilini Şeyh Edebalı'dan tefsir, hadis ve usul-furu' gibi fıkha dair ilimleri okuyarak tamamlamıştır. Diğer bir deyişle, Şeyh Edebalı bu ilimlerde mütehasıs bir âlim olarak Tursun Fakı'yı yetiştirmiştir. Oysa bugün öyle bilinmektedir ki, Şeyh Edebalı ne belirtilen bu ilimlerde âlim olan bir kişidir, ne de bu ilimlere yönelik talebe yetiştiren bir müderris. Bu sebeple, Taşköprüzâde'nin Tursun Fakı'nın Şeyh Edebalı'dan mezkur İslâmî ilimleri tahsil ederek yetiştiği şeklindeki kaydına ihtiyatla yaklaşmak daha doğru gibi görünmektedir. Kezâ Taşköprüzâde'nin kaydettiği Tursun Fakı'nın Şeyh Edebalı öldükten sonra onun yerine geçerek ders okutma ve fetvâ işlerine baktığı⁸⁴ rivayeti de yine oldukça kuşkulu duruyor. Çünkü Şeyh Edebalı'nın “müderrislik” yahut “müftülük” gibi bir vazifeyi yürüttüğü rivayeti, XV. yüzyıl kroniklerinde kaydedilen bir bilgi olmadığı gibi, yukarıda belirttiğimiz gerekçeler açısından da tarihî vakıayı yansıtmıyor gibi görünmektedir. Ancak, Şeyh Edebalı'nın zâviye sahibi bir “şeyh” olması sebebiyle, -Hoca Saadeddin Efendi'nin iddia ettiği gibi⁸⁵- Tursun Fakı'nın Edebalı'nın ölümünden sonra belki Şeyh Edebalı Zâviyesi'nin başına geçtiği ve posta oturduğu düşünülebilir. Mamafih bu düşüncenin de kuşkulu olduğu anlaşılıyor. Çünkü Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri'nde bulunan “Ede-Şeyh (Şeyh Edebalı) Zâviyesi”ne ilişkin vakıf kayıtlarında, bu zâviye'nin vakıflarını Şeyh Edebalı'dan sonra oğlu Mahmud Paşa'nın, daha sonra da torunu ve zâviyenin şeyhi Şeyh Mehmed'in tasarruf ettiği belirtilir⁸⁶. Yani bu kayıtlar, Tursun Fakı'nın Şeyh Edebalı'nın yerine “şeyhlik” makamına geçtiği yahut -Mehmed Süreyya'nın iddia ettiği gibi- Şeyh Edebalı'nın âilesine Tursun Fakı'nın “reis” olduğu⁸⁷ gibi iddiaları doğrulamaz. Ayrıca bu kayıtlarda Tursun Fakı'dan da hiç bahsedilmez. Bu durumda Taşköprüzâde ve Hoca Saadeddin Efendi'nin söz konusu iddiaları da tartışmalı olmaktadır.

⁸⁴ Buna benzer bir görüş olarak XVII. yüzyılda Münecimbaşı Ahmed Dede, Tursun Fakı'nın Osmanlı Devleti'nin ilk kadısı olduğu iddiasının yanı sıra ilk müftüsü olduğunu da ileri sürmüştür (bkz. Münecimbaşı Ahmed Dede, *Sabâijü'l-Abbâr fi Vekâiyü'l-A'sar*, c.I, Çev. İsmail Erünsal, tarih ve yer yok., s. 80). Yine XIX. yüzyıl müellifi Leknevî (ö.1886) de Tursun Fakı'nın Şeyh Edebalı'dan sonra Osmanlı Devleti'nin ikinci müftüsü ve kadısı olduğunu yazmıştır (bkz. Kamil Şahin, “Edebâli”, *DİA*, c.10, İstanbul 1994, s. 394). Fakat bu iddialara, yukarıda XV. ve XVI. yüzyıl kaynakları temelinde yaptığımız eleştirel tahliller çerçevesinde ihtiyatla yaklaşmak daha doğru olacaktır.

⁸⁵ Hoca Saadeddin Efendi, *a.g.e.*, V, s. 2.

⁸⁶ BOA, *T.T.*, nu. 453, s. 230b-231a; *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, s. 282-283. Bu tahrir kaydına istinat etmemekle beraber, aynı hususa daha önce Safa Öcal da dikkat çekmiştir. Bkz. Öcal, *a.g.m.*, s. 117.

⁸⁷ Mehmed Süreyyâ, *a.g.e.*, III, s. 289.

Taşköprüzâde'nin Tursun Fakı ile Şeyh Edebalı arasında kurduğu yakın ilişki çerçevesinde kaydettiği diğer bir rivayet de, Tursun Fakı'nın Şeyh Edebalı'nın damadı olduğudur. Bize göre bu iddianın gerçekliği tartışması bağlamında Âşıkpaşazâde'nin Şeyh Edebalı hakkındaki kayıtları çok önem kazanmaktadır. Zira daha önce de ifade edildiği üzere, Âşıkpaşazâde Şeyh Edebalı'ya Osman Gâzî döneminde fevkalade mühim bir rol biçen, onu ön plana çıkarmaya çalışan ve hakkındaki tüm ayrıntıları -örneğin Osman Gâzî'nin kayın atası olması gibi- her fırsatta dile getiren bir müelliftir⁸⁸. Dolayısıyla o dönemde, eğer Tursun Fakı'nın Şeyh Edebalı'nın damadı olduğu şeklinde bir rivayet gerçekten var idiyse, bunun Âşıkpaşazâde tarafından da kaydedilmiş olması beklenir. Çünkü Âşıkpaşazâde'nin bu hususu Şeyh Edebalı'ya yönelik mezkur “yanlı” tutumu nedeniyle atlamaması gerekirdi. Ancak ne hikmetse Âşıkpaşazâde, eserini Taşköprüzâde'den çok önce yazmış olmasına rağmen böyle bir şeyden hiç söz etmez. Bu durum gerçekten çok dikkat çekicidir. Ayrıca bu mülâhazayı desteklemesi bakımından Âşıkpaşazâde'nin şu ifadeleri bizce çok önemlidir:

“Edebalı yüz yigirmi yaş yaşadı. Ve iki avrat aldı: Biri yigirtliğinde ve biri pirlüğünde. Ve evvelki hâturnunun kızını Osman'a verdi. Ve pirlüğünde aldığı hâturn Tâceddin-i Kürdî kıziydi. Hayreddin bacanak oldu. Bu menâkıbı Edebalı oğlu Mahmud Paşa'dan işitdim, Sultan Murad'ın babası Sultan Mehmed zamanında. Ve hem ol Mahmud Paşa yüz yaşından ziyâde yaşamış idi”⁸⁹.

Şimdi buna göre sormak gerekir ki, eserinde Şeyh Edebalı'nın Osman Gâzî zamanındaki yerini ve önemini her fırsatta vurgulayan, hatta İncalcık'ın deyişiyle “abartan”⁹⁰ Âşıkpaşazâde, hem de bizzat Şeyh Edebalı'nın oğlu Mahmud Paşa'dan edindiği Şeyh Edebalı'nın âlevî bilgileri arasında Tursun Fakı'nın onun damadı olduğu bilgisini niçin zikretmedi? Böyle bir durum vardı da Âşıkpaşazâde bunu kasten mi söylemedi? Yahut Âşıkpaşazâde böyle bir durumdan haberdar değil miydi?

Bizce buradaki tezat, öyle anlaşılıyor ki Âşıkpaşazâde'nin kastından ya da bilgi eksikliğinden değil, Taşköprüzâde'nin tutumundan kaynaklanmış olmalıdır. Çünkü Taşköprüzâde'nin söz konusu bilgileri kaydetmesinin sebebi, bizce Tursun Fakı'nın biyografisini bütünüyle Şeyh Edebalı'ya bağlamasında düğümlenmektedir⁹¹. Onun böyle bir bağlantı kurma düşüncesi ise, muhtemelen Âşıkpaşazâde'nin eserinden kaynaklanmış olabilir. Zira Taşköprüzâde herhalde,

⁸⁸ İncalcık, “Âşıkpaşazâde Tarihi...”, s. 119-145.

⁸⁹ Âşıkpaşaoğlu, *a.g.e.*, s. 96.

⁹⁰ İncalcık, “Âşıkpaşazâde Tarihi...”, s. 127, not: 140.

⁹¹ Colin İmber'e göre, Taşköprüzâde'nin “Tursun Fakih” ile Şeyh Edebalı'nın akraba olduğunu söylemesi, Tursun Fakı'yı Osman Gâzî'ye bağlaması itibariyle önemlidir. Bkz. Colin İmber, *a.g.m.*, s. 738.

Âşıkpaşazâde'nin eserine bakarak⁹² Şeyh Edebalı'nın Osman Gâzî dönemindeki “mühim”(?) yerini görmüş ve hutbe meselesinde Tursun Fakı'nın Şeyh Edebalı'ya konuyu “sormasından”⁹³ da ilham alarak bu bilgileri kaydetmiş olabilir⁹⁴. Keza Taşköprizâde'nin, Şeyh Edebalı'nın biyografisinde Osman Gâzî devrinde “*ulûm-ı şer'iyede ona mürâcaat edildiğini, umûr-ı saltanatta onunla müşâvere edildiğini*”⁹⁵ ve Tursun Fakı'nın biyografisinde Edebalı ölünce bu işleri Tursun Fakı'nın sürdürdüğünü söylemesi⁹⁶ de aynı bağlantı kurma düşüncesi ve Âşıkpaşazâde'nin tavrına bakması ile ilgili gibi görünüyor. Bu sebeple bizce Taşköprizâde'nin, Tursun Fakı'nın Şeyh Edebalı'dan sonra saltanat işlerinin idaresinde onun yerini aldığı ifadesi de ihtiyatla karşılanabilir. Dolayısıyla bu tahliller açısından Tursun Fakı ile Şeyh Edebalı arasında hoca-talebe, damat-kayın ata ve “umur-ı fetva-tedbir ve tedriste” halef-selef ilişkisinin bulunmuş olması bize kuşku duyulması gereken hususlar gibi görünüyor.

Şakâyık mütercimi Mecdî'nin zeyl olarak belirttiği Tursun Fakı'nın Osman Gâzî'nin gazâlarında gâzilere imâmet ettiği ve ilk Cuma ve Bayram namazı hutbelerini okuduğu kayıtlarına gelince, ilk hususta XV. yüzyılın sonlarına ait kroniklerde Tursun Fakı'nın halka imâmet ettiği ifadesinin dışında her hangi bir kayıt bulunmaz. Bu bakımdan doğrusu Tursun Fakı, Osman Gâzî'nin gazâlarına gerçekten katıldı mı, yahut katıldıysa mesleği gereği gâzilere imamlık mı yaptı bilemiyoruz. Fakat ikinci hususun, *Anonim Tevârih* ve *Oruç Beg Tarihi*'nde yer alan bilgiye dayandığı açıktır. Buna göre ilk hususun da bu bilgiden mülhem bir faraziye olduğu düşünülebilir.

Şimdi bütün bu tahlillerden sonra Tursun Fakı'nın tarihî kimliğine ilişkin olarak şunları söyleyebiliriz: Bize göre Tursun Fakı evvela, Osman Gâzî devrinde halka “imâmet” etme niteliklerine sahip bir kişi olmalıdır. O, herhalde sonradan da Osmanlı Beyliği'nin inkişafına paralel bir şekilde ve beyliğin toplumsal dokusunun tabii bir tezahürü olarak medreseli yüksek ulemanın

⁹² Ârif Bey, “Devlet-i Osmâniye'nin Teessüsü ve Takarruru Devrinde İlim ve Ulema”, *Darü'l-Fünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, I/2, 1332, s. 139. Burada Ârif Bey aynen şöyle der: “Her balde *Şakâyık-ı Nu'mâniyye* müellifi ilk devirler uleması için *âsâr-ı tarihîyyeyi ve bilhassa Âşıkpaşazâde'nin Tarihi'ni me'baz ittihaz etmiş ve ânın rivayetini bilâ-tedkik kitabına kayd eylemiştir. Ulema hakkındaki bu mutalaa ilk devirler meşâyibi hakkında dahi vardır*”.

⁹³ Ahmet Güneş, “Tarih, Tarihçi ve Meşruiyet”, *OTAM*, Sayı 17, 2005, s. 185.

⁹⁴ Aslında Taşköprizâde'nin kuruluş dönemindeki şahsiyetlerin biyografilerini “deforme” etmek dışında yaptığı başka hatalar da bilinmektedir. Mesela Ârif Bey zikredilen makalesinde, Taşköprizâde'nin eserini yazarken o devirdeki kitapları ciddi bir tetkike tâbî tutmadığını, bu sebeple de örneğin *Âşıkpaşazâde Tarihi*'ndeki bazı kayıtlardan hareketle *hiçbir zaman Osmanlı topraklarına ayak basmayan* Karahisarlı Hattab ve Kayserili Abdülmuhsin gibi zevâtı Osman Gâzî devri uleması arasında göstermek yanlışlığına düştüğünü söyler. Bkz. Ârif Bey, *a.g.m.*, s. 138.

⁹⁵ Taşköprizâde, *a.g.e.*, vr. 1a.

⁹⁶ Taşköprizâde, *a.g.e.*, vr. 1b.

bulunmadığı bir esnada Karacahisar'da hatiplik ve kadılık görevlerini üstlenmiş olabilir. Bu rolü münasebetiyle de XV. yüzyılda Osmanlı hanedanının tarihi yazılırken, Osman Gâzî'nin adına ilk Cuma ve Bayram namazı hutbelerini ("istiklal") okuyan kişi olarak takdim edilmiştir. Son tahlilde onun, Osman Gâzî devri uç toplumunda yaşamış olup "Kitabî İslam"ın alt tabakadan/seviyeden temsilcileri olarak tarif edebileceğimiz "imam-fakı" tipinin meşhur bir temsilcisi olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç:

Osman Gâzî devrinde yaşadığı belirtilen Tursun Fakı'nın tarihsel kimliği, çağdaş kaynak yokluğuna ve sonraki döneme ait kaynakların yetersiz -ve bazıları tartışılabilir- bilgiler vermelerine rağmen esas itibariyle az çok bellidir denebilir. Zira kaynaklardaki mevcut bilgiler, bizim -en azından- onun temelde Osman Gâzî zamanında Eskişehir-Karacahisar havalisinde bulunan ve halka "imâmet" eden "fakı" unvanlı bir kişi, yani bir anlamda "Sünnî yahut kitabî İslâm"ın Osmanlı uç toplumundaki alt tabakadan temsilcileri denebilecek "fakı" zümresinin önde gelenlerinden biri olduğunu söylememizi mümkün kılmaktadır. Nitekim XV. yüzyıl kroniklerinin onu Osman Gâzî adına ilk hutbeyi okuyan hatip ve Osman Gâzî'nin atadığı ilk kadı olarak takdim etmeleri, kendisinin söz konusu kimliğe sahip oluşunun tabii tezahürleri olarak değerlendirilebilir. Bu bakımdan Tursun Fakı'nın kimliğini ve Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunda oynadığı rolü, esas itibariyle bu çerçevede içinde düşünmek daha makul gibi görünüyor.

Dolayısıyla XVI. yüzyıl biyografı Taşköprîzâde'nin, Tursun Fakı'nın "bilâd-ı Karaman" menşe'li olduğu, Şeyh Edebalı ile arasında kayınpeder-damat, hocatalebe ve halef-selef ilişkisinin bulunduğu şeklindeki kayıtları, Tursun Fakı'yı her açıdan "Abdalân-ı Rum"un mümessili, Vefâî şeyhi Şeyh Edebalı'yla irtibatlı kılma gibi bir düşüncenin sonucuna benzemeleri itibariyle söz konusu çerçeveyi aşmaktadır. Bu açıdan Taşköprîzâde'nin bu tür kayıtlarına ihtiyatla yaklaşmak daha isabetli gibi görünmektedir.

Kaynakça

A.Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Tapu-Tabrir Defteri (T.T.)*, nu. 113, 453, 531, 1085.

B. Yazma Kaynaklar

Mahmud b. Süleyman el-Kefevî, *Ketâbu A'lami'l-Ahyar Min Fukahai Mezhebi'n-Nu'mani'l-Muhtar*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab, nu. 690.

Takiyyüddin b. Abdülkadir et-Temimî, *Tabakâtü's-Senîyye fî Terâcimi'l-Hanefîyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, nu. 829.

Taşköprizâde, *Şakâ'ıku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, nu. 753/1.

C.Basılı Kaynaklar

Anonim Tevârih-i Âli Osman, Nşr. Frederic Giese, Breslav 1922.

Aşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âli Osman, (Osmanlı Tarihleri I)*, Nşr. Atsız, Türkiye Yay., İstanbul 1949.

Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi*, Nşr. Âli Bey, İstanbul 1332.

Beşir Çelebi, *Tevârih-i Âli Osman*, Nşr. İsmail Hikmet Ertaylan, İstanbul 1946.

Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fibristi: Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivindeki Deftere Göre, Haz. Feridun Nafiz Uzluk, Ankara 1958.

Hoca Saadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, c.V, Haz. İ. Parmaksızoğlu, 4. baskı, Kültür Bak. Yay., Ankara 1999.

Hüdavendigar Lıvası Tabrir Defterleri I, Haz. Ö. L. Barkan-E. Meriçli, TTK Yay., Ankara 1988.

İbn-i Kemâl, *Tevârih-i Âli Osman*, c.I, Yay. haz. Ş. Turan, 2. baskı, TTK Yay., Ankara 1991.

Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şakâ'ık*, (*Şakâ'ık-i Nu'mâniye ve Zeyilleri*, c.I, Yay. haz. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yay., İstanbul 1989.

Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihannümâ*, c.I, Nşr. F. R. Unat-M. A. Köymen, TTK Yay., Ankara 1995.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî Yahud Tezâkire-i Meşâbir-i Osmâniye*, c.III, Haz. A. Aktan-A. Yuvalı-M. Hülagü, İstanbul 1996.

Oruc b. Âdil, *Tevârih-i Âli Osman*, Nşr. Franz Babinger, Lafar-Hannover 1343/1925.

Oruç Beğ Tarihi, Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul 2008.

Şemseddin Sâmî, *Kamûsu'l-A'lâm*, c.4, İstanbul 1311.

Tursun Fakih, *Gazavat-ı Resulullah*, Haz. Numan Külekçi, Toker Yay., İstanbul 2002.

Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sabâifü'l-Abbâr fi Vekâyiü'l-A'sar*, c.I, Çev. İsmail Erünsal, tarih ve yer yok.

D. Tetkik Eserler

AKSOY, Hasan, "Dursun Fakih", *DİA*, c.10, İstanbul 1994.

AKTEPE, M. Münir, "Taşköprü-zâde", *İA*, c.12/1, Eskişehir 1997.

Ârif Bey, "Devlet-i Osmâniye'nin Teessüsü ve Takarruru Devrinde İlim ve Ulema", *Darü'l-Fünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, I/2, 1332.

BABİNGER, Franz, "Tursun Fakih", *Encyclopaedia of Islam*, c.VIII, Brill-Leiden 1987.

BELDICEANU-STEINHERR, Irene, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun İncelenmesinde Tahrir Defterlerinin Önemi", *XIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, III/3, Ankara 2002.

BEDİR, Murteza, "Osmanlı Tarihinin Kuruluşu Aşamasında Fakihler ve Roller: XIV. Yüzyıl İznik ve Öncesine Ait Bir Araştırma", *Uluslararası İznik Sempozyumu 2005*, Yay. haz. Ali Erbaş vd., İznik Belediyesi Kültür Yay., İstanbul 2005.

BEDİR, Murteza, "Osmanlı Tarihinin Kuruluş Asrında (1389'a kadar) İlmiye'ye Dair Bir Araştırma: İlk Fakihler", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 1, 2006.

BOYRAZ, Şeref, "Dursun Fakih'in 'Umman Cengi' Mesnevisinin Yeni Bir Nüshası: Cumhurnâme", *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, 2, Sivas 2003.

ÇETİN, İsmet, "Tursun Fakih, Hayatı ve Eserleri", *Gazi Üniversitesi I.Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1999.

ÇETİN, İsmet, *Tursun Fakih, Hayatı-Edebî Şahsiyeti-Mesnevîleri*, İlesam Yay., Ankara 2002.

DEVELİ, Hayati, "Tursun Fakih'in Gazavatnâmesinin Yayımı Üzerine" *Türklük Bilgisi Araştırmaları (TÜBA)*, c. 27/II, 2003.

DOĞRU, Halime, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, 1992.

ECER, Ahmet Vehbi, "Osmanlı Devleti'nin İstiklal Hutbesini Okuyan Devlet Adamı Dursun Fakih", *Osmanlı*, c.1, Ed. G. Eren, Ankara 1999.

GÜMÜŞKILIÇ, Mehmet, "Tursun Fakih'in Yeni Bir Eseri", *Türklük Bilgisi Araştırmaları (TÜBA)*, c. 27/II, 2003.

GÜNEŞ, Ahmet, "Tarih, Tarihçi ve Meşruiyet", *OTAM*, Sayı 17, 2005.

İMBER, Colin, "Tursun Fakih", *Encyclopaedia of Islam*, c.X, (new edition), Leiden-Brill 2000.

İNALCIK, Halil, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı*, c.1, Ed. G. Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999.

İNALCIK, Halil, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Problemi", *Doğu Batı*, Sayı 7, 1999.

İNALCIK, Halil, "Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu", Çev. Fahri Unan, *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Der. O. Özel-M. Öz, İmge Yay., Ankara 2000.

- İNALCIK, Halil, “Âşıkpaşazâde Tarihi Nasıl Okunmalı?”, Çev. F. Unan, *Söğütten İstanbul’a: Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Der. O. Özel-M. Öz, İmge Yay., Ankara 2000.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu”, *Türkler*, c.9, Ed. H. C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.
- KAFADAR, Cemal, *Between Two Worlds: The Construction of The Ottoman State*, University of California Press, Berkeley/Los Angeles/London 1995.
- KAFADAR, Cemal, *İki Cihan Arasında: Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, Çev. Ceren Çıkin, Yay. haz. Mehmet Öz, Birleşik Yay., Ankara 2010.
- KAPLANOĞLU, Raif, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, Avrasya Etnografya Vakfı Yay., İstanbul 2000.
- KOÇ, Yunus, “Osmanlı Beyliği’nin Teşekkülü”, *Beylikten Cihan Devletine, Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları VII*, Ankara 2000.
- KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleriyle ve Kitabeleriyle Konya Tarihi*, Konya 1964.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, “Anadolu’da İslamiyet”, *Anadolu’da İslamiyet*, Yay. haz. Mehmet Kanar, 2. baskı, İnsan Yay., İstanbul 2000.
- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunda Etkin Rol Oynayan Konya’lı İlim, Fikir ve Devlet Adamları”, *Konya Kitabı V*, Ed. Yusuf Küçükdağ, Konya 2002.
- MÉNAGE, Victor L., “Osmanlı Tarih Yazıcılığının İlk Dönemleri”, Çev. Mehmet Öz, *Söğüt’ten İstanbul’a: Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Der. O. Özel-M. Öz, İmge Yay., Ankara 2000.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunda Ahilik ve Şeyh Edebali: Problematik Açından Bir Sorgulama”, *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1999.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı: Alevîliğin Tarihsel Alt Yapısı Yahut Anadolu’da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, 3. baskı, Dergah Yay., İstanbul 2000.
- ÖCAL, Safa, “Dursun Fakih”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, c.2/8, 1980.
- ÖZ, Mehmet, “Tarihi ve Sosyolojik Açından Osmanlı Beyliği”, *Beylikten Cihan Devletine, Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları VII*, Ankara 2000.
- ÖZYURT, Mustafa, *Dursun Fakih ve Gazavatnâmesi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.
- SARAR, İsmail Ali, “Bilgin-Şair Dursun Fakih, İlk Osmanlı Hutbesinin Eskişehir Karacaşehir Camii’nde Okunması-İlk Bayram Hutbesinin Eskişehir’de Okunması ve Gazavat-nâmesi”, *VIII. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri*, Eskişehir 2000.
- SEVİM, Sezai, “Osman Gâzi’nin İrtibatlı Olduğu Düşünelere Dair”, *Osmanlı*, c.7, Ed. G. Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999.
- ŞAHİN, Kamil, “Edebâli”, *DİA*, c.10, İstanbul 1994.

- ŞAHİN, Hatice, *Tursun Fakih, Gazavatname (Dil Özellikleri, Metin, Sözlük)*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1989.
- ŞAHİN, Hatice, “Tursun Fakih’in Gazâvatnâmesi”, *Osman Nedim Tuna Armağanı*, Malatya 1989.
- ŞAHİN, Hatice, “Tursun Fakih and His Gazavat-name”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 8, Sayı 12, 2007/1.
- TEKİNDAĞ, Şehabettin, “Tursun Fakih”, *İA*, c.12/2, Eskişehir 1997.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1998.
- TURAN, Şerafettin, “Sa’deddin”, *İA*, c. X, Eskişehir 1997.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Taribi*, c.II, TTK Yay., Ankara 1998.
- ÜNVER, A. Süheyl, “Osmanlıların İlk İstiklal Hutbesini Okuyan Dursun Fakih”, *Tarih Dünyası*, c.II/10, 1950.
- YAZICI, Neslihan, *Tursun Fakih’in Cumbur-nâme Adlı Eserinin Metni ve İncelemesi*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırma Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.